

УДК 811.111'38-26:821.11-2'04 Шекспір

АРХІТЕКТОНІКО-МОВЛЕННЄВІ ФОРМИ У ДРАМАХ ШЕКСПІРА

Віра Ніконова

Дніпропетровський університет економіки і права

У статті розглядаються діалоги і монологи у драмах Шекспіра, їхні типи та структурно-синтаксична і комунікативно-семантична організація; основним критерієм при розмежуванні діалогу і монологу приймається ознака комунікативності. Архітектоніко-мовленнєві форми у драматичних творах Шекспіра є специфічними за своєю структурою (перевага реплік монологічного характеру над діалогічними), змістом (вони є засобом як розвитку драматичної дії, так і зображення характерів) і комунікативною спрямованістю (двоадресатність і трисуб'єктність мовленнєвого акту). Специфіка сценічної мови персонажів у драмах Шекспіра (їх багатослівність та відвертість) пояснюється умовностями жанру драми та особливостями театру англійського Відродження.

Ключові слова: текст драматичного твору, архітектоніко-мовленнєві форми, діалог, монолог.

Драма як один з літературних родів (поряд з епосом і лірикою) є специфічним видом мистецтва, який одночасно належить як літературі, так і театру. Починаючи з Платона й Аристотеля, до драми як роду літератури зверталися найвідоміші філософи і діячі мистецтва різних епох. У наш час сама історія теорій драми стала предметом фундаментальних досліджень (такою є серія книг А.А. Аникста). Літературознавці ХХ ст. у більшій мірі, ніж теоретики минулих сторіч, вивчають специфічні риси драматургії, про що свідчить велика кількість теоретичних досліджень.

Текст драматичного твору – багатоаспектний феномен. У драматичному творі виділяються різні аспекти дослідження як лінгвістичного, так і літературознавчого планів. Лінгвостилістичні дослідження драматургічного тексту проводяться у двох напрямках: формальному (архітектоніка) і формально-змістовному (спосіб викладу матеріалу). Єдність цих аспектів відбивається у мовно-стилістичному вигляді тексту. Про специфічні риси мови драматичних творів існує велика кількість теоретичних досліджень. У численних роботах розглядаються загальні питання мови драматургічних творів, а також аналізуються лексичні, граматичні і стилістичні особливості мови драми як типу тексту; розглядається структурно-композиційна своєрідність сценічної мови, а також досліджується мова п'єс драматургів минулого.

Творчість Шекспіра досліджують залежно від стилістичних умовностей жанру гуманістичної драми XVI-XVII ст., особливостей літературних напрямків (класицизм, романтизм, маньєризм, бароко), які синтезовано у творчості Шекспіра, і загального стилю літератури тієї епохи – поезики Відродження. Досліджуючи проблему людини протягом еволюції драматургії Шекспіра, учені розглядають різні аспекти поезики його творів: сутність драматизму і характер драматичного

конфлікту, розвиток драматичної дії і динаміку шекспірівських образів, взаємозв'язок всіх елементів композиції та особливості архітектоники його творів тощо.

Мета цієї статті – виявити специфіку структурно-синтаксичної і комунікативно-семантичної організації архітектоніко-мовленневих форм у драмах Шекспіра, де найповніше розкривається природа шекспірівської драматургії – діалогу і монологу. Завдання статті полягає у тому, щоб виявити критерії розмежування цих форм у тексті драми, проаналізувати їх своєрідність у драмах Шекспіра, охарактеризувати особливості цих форм за змістом і комунікативною спрямованістю, а також дослідити специфіку сценічної мови драматичних персонажів творів Шекспіра.

Значний дослідницький матеріал, присвячений проблемі **розмежування діалогів і монологів** у драматичному творі [2; 5; 6; 12], свідчить про складність і багатоаспектність цих архітектоніко-мовленневих форм. Думки про первинність і природність діалогу й вторинність і штучність монологу висловлювали Г.М. Чумаков [14], Р.Р. Гельгардт [5] та ін. Учені наголошують на різних ознаках, що відрізняють ці форми. Так, наприклад, Р.Р. Гельгардт вважає, що основною розпізнавальною ознакою треба визнати ступінь самостійності висловлювання (автосемантичність монологу, синсемантичність репліки діалогу). Г.О. Винокур [4, с. 5] вбачає глибший тематичний зміст у монолозі у порівнянні з «вузьким і досить необхідним обміном реплік у діалозі». А.А. Холодович [13] для виділення діалогічної мови використовує ознаки комунікативності, орієнтованості і квантифікативності. Н.І. Теплицька виділяє ще дві ознаки: «між мовцями не існує нездоланих зовнішніх перешкод, що заважають веденню діалогу (обоє партнерів чують один одного)», і «мова, на якій відбувається діалог, відома співрозмовникам» [10, с. 22].

Основним критерієм при розмежуванні композиційно-мовленневих форм у драмах Шекспіра (драматичного діалогу і драматичного монологу) можна прийняти, на наш погляд, ознаку комунікативності, тобто проголошення репліки у присутності одного чи декількох співрозмовників (або слухачів), породженої їхнім висловлюванням і розрахованої на їхню реакцію. Репліки, вимовлені на сцені, вільній від інших персонажів, не мають цієї ознаки і зараховуються до монологічних. Усі інші форми розглядаються як діалогічні, включаючи як двосторонній обмін короткими репліками, так і обмін репліками значної довжини, а також розповідь, звернена до співрозмовника, чи виступ перед декількома слухачами. Ці останні форми відносяться до діалогічних на тій підставі, що такі повідомлення, хоча й значні за обсягом, промовляються у присутності слухача/слухачів і породжують якісь, навіть дуже короткі, репліки співрозмовника чи скеровуються його репліками.

Аналіз і класифікація архітектоніко-мовленневих форм в п'єсах Шекспіра пропонується у дисертації Л. Ундерко [11]. На матеріалі п'єс Шекспіра вона виділяє такі структурно-композиційні форми діалогу: 1) власне діалог (діалог-«дійсний», діалог-«гра слів», діалог-«уявний»; 2) діалог-монолог (ліричний, оповідний). Типи монологічних реплік такі: 1) монолог-«звертання»; 2) монолог-«дійсний». Однак у класифікацію форм діалогу, запропоновану Л. Ундерко, необхідно внести деякі корективи, про які детально йдеться у нашій статті [8]. Отже, керуючись ознакою комунікативності при аналізі драматичних реплік і з огляду на їхню структурно-синтаксичну будову й довжину, а також зважаючи на комунікативно-семантичні особливості реплік і лексико-структурну взаємозумовленість суміжних реплік, тобто типи зв'язку між ними, ми виділяємо такі типи архітектоніко-мовленневих форм у п'єсах Шекспіра: 1) **власне монолог**; 2) **власне діалог**: а) діалог-«справжній», б) діалог-«гра слів»; 3) **діалог-монолог**; 4) **монолог-діалог**: а) епічний, б) ліричний; 5) **змішаний діалог**. Кожному з виділених типів діалогу властиві характерні риси конструктивного плану і мовні засоби вираження; у кожному з них діють екстралінгвістичні чинники, що впливають на структуру драматичних реплік.

Значне місце у композиції драм Шекспіра належить монологам. Навіть Л. Толстой суворо критикував умовно-декламаційне мовлення трагедій Шекспіра, коли у театральній драматичній естетиці XIX-XX ст. виявилася недовіра до монологу, прагнення звужити його сферу або й зовсім усунути його з драми. Але монолог у драмі – це „художній засіб, унікальний й цінний; він повніше виявляє смисл зображуваного, посилює драматизм дії і його безпосередньо виявляє. Драматичний монолог здатен повніше виразити сильне і глибоке почуття людини, ніж репліка у складі діалогу” [12, с. 523].

Своєрідність структурно-композиційної будови драм Шекспіра полягає у переважанні реплік монологічного характеру: власне монолог, діалог-монолог, монолог-діалог, змішаний діалог. Такі репліки – розгорнуті, синтаксично складні, займають мінімум чотиривірш, максимум – 7-10 рядків. Наприклад: “*Hamlet: O, I die, Horatio; / The potent poison quite o’er-cross my spirit:/ I cannot live to hear the news from England; / But I do prophecy th’ election lights / On Fortinbras: he has my dying voice;/ So tell him, with the occurrents, more and less,/ Which have solicited. – The rest is silence. (Dies)*”. (Hamlet, act V, scene ii). Хоча така репліка може включати одне-два речення, але за своєю структурою ці речення – складносурядні або складнопідрядні і, таким чином, складаються ніби з декількох простих. Їх відрізняє поширеність, структурна замкнутість, відсутність у них неповних речень. У смислового відношенні такі репліки містять характеристику діючих осіб, інформацію про події, що відбуваються, роздуми та осмислення подій.

Власне діалог із його різновидами (діалог-«справжній» і діалог-«гра слів») теж має свої специфічні риси у драмах Шекспіра. Ці форми багато в чому близькі до розмовного мовлення. У них засобами писемної мови створюється враження мовлення усного, спонтанного, що протікає в умовах безпосереднього спілкування. Необхідний ефект досягається наявністю основних характеристик звукового мовлення (емоційність, спонтанність, контактність), а також простою синтаксичною будовою реплік, їхньою граничною стислістю, швидкою зміною, перевагою простих речень над складними, різними типами модальних речень, формою зв’язку, який здійснюється за моделями розмовної мови: репліки-повтори, репліки-підхоплення, паралельні конструкції, питально-відповідні єдності, репліки-розриви. Структурно-семантичні типи зв’язку між репліками драматичного діалогу у п’єсах Шекспіра розглянуто у нашій статті [7]. Однак діалог у драмах Шекспіра, хоча і зберігає основні характеристики побутового діалогу, суттєво від нього відрізняється, що обумовлено функціональною відмінністю мови розмовної і мови художньої літератури. Ознаки цих двох типів діалогів протиставляються за наступними лініями: «мовлення писемне – мовлення усне; мовлення, оброблене майстром слова, – мовлення спонтанне; мовлення, у якому усі компоненти підпорядковані єдиним принципам, – мовлення, що складається із роз’єднаних компонентів» [9, с. 198]. Художній діалог, таким чином, на відміну від розмовного мовлення є ретельно продуманим драматургом текстовим мовленням.

Шекспір, створюючи видимість спонтанності мови персонажів, прагне зробити її організованою і логічною, не допускає, щоб герої переходили з однієї теми на іншу, якщо цього не вимагає задум п’єси. Усе, що адресатові може здатися неясним, у художньому діалозі враховується і виражається засобами, характерними для писемного мовлення, тобто орієнтація на «третього» (читача або глядача) є причиною повнішого вираження нової інформації. Різними засобами (пряма розповідь персонажа, нагадування співрозмовникові або власний спогад) Шекспір передає навіть ту інформацію, що не може бути невідомою співрозмовникам, але про

яку зобов'язаний знати «третій». У результаті драматичний діалог у драмах Шекспіра носить трохи штучний характер.

Архітектоніко-мовленнєві форми у драмах Шекспіра є специфічними не тільки за своєю структурою, але й за *змістом і комунікативною спрямованістю*. Специфіка комунікативної спрямованості тексту драми, яка полягає в її двоадресатності і трисуб'єктності (мовець, його сценічні партнери і глядачі) [12, с. 521], виявляється в тому, що сценічна мова виступає не тільки як мова у власному значенні слова, але і як вираження «усякого роду впливів на глядача – і словесних, і несловесних, причому несловесні форми супроводжують і посилюють словесні» [3, с. 4]. Дійові особи в драмі говорять і за себе, і за автора, виражаючи його думки, ідеї і настрої. Характер впливу тексту визначається як експресивними, так і змістовими характеристиками: персонаж-актор вступає в діалог із сценічними партнерами і монологічно апелює до глядачів. Монологічна комунікація присутня у драмі Шекспіра, по-перше, у вигляді включених до діалогу реплік, що не дістають відгуку, по-друге, у вигляді власне монологів, що виявляють потаємні переживання дійових осіб і тим самим посилюють драматизм дії, розширюють сферу зображуваного, безпосередньо виявляють його зміст.

Таким чином, драматичний діалог і монолог є одночасно засобами як вираження, так і зображення. Ці форми мають низку специфічних завдань. Перш за все, вони розвивають сценічну дію, створюють розвиток сюжету. Але також вони – важливий засіб створення образу; через них передаються думки, почуття і переживання персонажів драми, тобто «у творах драматичного жанру діалогічна мова (поряд із монологіями) – єдина форма створення образу. Основною функцією діалогів є, отже, функція характерологічна» [14, с.160].

Шекспір часто вживає різні стилі мовлення, щоб показати духовну еволюцію своїх героїв. Порівняймо, наприклад, пишномовний монолог Джульєтти на початку п'єси (1) з її останніми словами, простими і невігядливими, перед смертю (2):

(1) *“Juliet: Gallop apace, you fiery-footed steeds, / Towards Phoebus' lodging; such a Waggoner / As Phaeton would whip you to the West, / And bring in cloudy night immediately. / Spread thy close curtain, love-performing night”*. (Romeo and Juliet, III, ii).

(2) *“Juliet: What's here? A cup, clos'd in my true love's hand? / Poison, I see, hath been his timeless end. – / O churl: drunk all, and left no friendly drop, / To help me after? – I will kiss thy lips. / Yes, noise? – then I'll be brief. – / O happy dagger! (Snatching Romeo's dagger) / This is my sheath; (Stabs herself) / There rust, and let me die. (Dies)”*. (Romeo and Juliet, V, iii).

У цій стилістичній еволюції відтворюється глибока гуманістична ідея: усе штучне, фальшиве і неприродне відходить, а все реальне, щире і відверте залишається. Джульєтта перетворилася з безтурботної дівчинки на зрілу героїню. Таку ж саму еволюцію можна простежити у розвитку інших героїв: короля Ліра, Офелії, Клеопатри та ін.

Діалогічні та монологічні форми передають не тільки думки і переживання героїв, але й авторську точку зору, служать засобом передачі авторських ідей. Наприклад: 1) *Culphurnia: When beggars die, there are no comets seen; / The heavens themselves blaze forth the death of princes. Caesar: **Cowards die many times before their deaths; / The valiant never taste the death but once*** (Julius Caesar, II, ii); 2) *Friar Lawrence: These violent delights have violent ends, / And in their triumph die, like fire and powder, / Which, as they kiss, consume. The sweetest honey / Is loathsome in his own deliciousness. / And in the taste confounds the appetite: / Therefore, love moderately: long love doth so; / **Too swift arrives as tardy as the slow*** (Romeo and Juliet, II, vi).

Драми Шекспіра містять багато крилатих виразів та афоризмів, які є квінтесенцією загальнолюдських істин. Ось деякі з таких афоризмів, узяті з трагедії

„Гамлет”: “*Frailty, thy name is woman*” (I, i, 146), “*Neither a borrower, nor a lender be*” (I, iii, 72), “*It is a custom more honoured in the breach than the observance*” (I, iv, 15), “*Brevity is the soul of wit*” (II, ii, 90), “*Hoist with his own petard*” (III, iv, 205), “*I must be cruel only to be kind*” (III, iv, 178), “*To be or not to be, that is the question*” (III, i, 52), “*We know what we are, but know not what we may be*” (IV, v, 41). Ці форми, обмірковані їх творцем і обумовлені «правилами часу, ритму і темпу, поза якими не існує і сама п'єса» [3, с. 7], підпорядковуються ідейно-художньому завданню автора і виконують естетичну функцію.

Двоєка значимість мови реалізується у Шекспіра у своєрідному синтезі розмовної і літературної мови, в індивідуальному доборі і функціонуванні мовних одиниць в царині лексики і синтаксису, в особливому використанні значення слова. Багатство мови Шекспіра не тільки у кількості слів, але й у різноманітності значень та відтінків значень уживаних слів. Наприклад, досить «просто» слово *free* вживається у таких значеннях, як *вільний, незалежний, довільний, щирий, безконтрольний, щедрий, здоровий, щасливий, безтурботний, невинний, шляхетний, витончений*. Багато слів вживалося у значеннях, які вже не існують у сучасній англійській мові, наприклад, *triumph* – *вистава*, *envy* – *злість*, *heavy* – *сонний*, *civil* – *мирний*, *purpose* – *пам'ять*, *close* – *таємний*, *sad* – *серйозний*, *success* – *результат*, *tell* – *рахувати* та ін.

Специфіка сценічної мови драматичних персонажів у творах Шекспіра виявляється у тому, що драматичним героям Шекспіра хоча й притаманні риси справжніх людей, але залишаються театральними персонажами. Це зумовлено специфікою театру пізнього англійського Відродження. Відсутність декорацій була причиною того, що слово грало в ньому винятково значну роль. Воно було головним носієм усієї театральної «інформації» [1, с. 11]. Описувалася зовнішність персонажів, вираз їхніх облич, передісторія подій, а також події, що відбувалися за сценою, одним словом, усе необхідне для доповнення безпосередньої дії на сцені. „Дія і слово у Шекспіра нерозривні: мовлення доповнюється вчинком, поведінка пояснюється словом” [1, с. 29].

Слово служить самовираженню персонажів. Персонажі Шекспіра багатослівні і, головне, відверті. У щиросердих зізнаннях героїв Шекспіра міститься моральна оцінка власної поведінки і вчинків інших. Вони відкрито виражають те, що думають і почувають: мотиви, що спонукають їх до дії, розповідають про свої переживання, прагнуть осмислити свою долю, ясно і недвозначно виражають свої наміри, відношення до оточення, думки, почуття, надії, розчарування. Недомовленостей немає. Наприклад, Яго відверто розповідає про свої таємні наміри і повідомляє, що він не та людина, за яку себе видає: “*Iago: For when my outward action doth demonstrate / The native act and figure of my heart / In compliment extern, 'tis not long after / But I will wear my heart upon my sleeve / For daws to peck at: I am not what I am*”. (Othello, I, i).

Слово – вищий естетичний елемент мистецтва Шекспіра. Але це – найбільша умовність у всій системі художніх засобів Шекспіра. Усе, що люди звичайно приховують, персонажі Шекспіра безпосередньо говорять, якщо не іншим, то самим собі. Вони усвідомлюють, що відбувається в їхніх душах. Цим вони більш усього відрізняються від звичайних людей, чиї переживання часто бездумні. Герої Шекспіра прагнуть осмислити, зрозуміти свої переживання, і це піднімає їх над пересічними людьми.

Аналіз архітектоніко-мовленнєвих форм (діалогів і монологів) у драмах Шекспіра виявив своєрідність структурної будови цих п'єс, яка полягає у переважанні реплік монологічного характеру (власне монолог, діалог-монолог, монолог-діалог, змішаний діалог) над діалогічними. Вибір ознаки комунікативності основним критерієм при розмежуванні діалогу і монологу зумовлений штучним характером цих структурних

форм. Неприродність монологів та штучність діалогів, у порівнянні з побутовим мовленням, пояснюється специфікою комунікативної спрямованості тексту драми — її двоадресатністю і трисуб'єктністю, а також рядом специфічних завдань, які повинні виконуватися цими формами в тексті драми. Особливостями театру англійського Відродження та вимогами жанру драми зумовлена значна роль слова у самовираженні персонажів.

Подальші розробки у цьому напрямку передбачають дослідження мовних, перш за все образних, засобів, вжитих у монологічних та діалогічних формах у драмах Шекспіра, їх ролі в реалізації авторської філософської та естетичної концепції.

1. Аникст А.А. Эволюция драматической речи в хрониках и трагедиях Шекспира // Шекспировские чтения. 1990.— М.: Наука, 1990. — С. 7-55.
2. Брандес М.П. О роли композиционно-речевых форм в системе текста // Сб. науч. трудов / Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М.Тореза. — М.: МГПИИЯ им. М.Тореза.— Вып. 158. — 1980. — С. 58- 68.
3. Будагов Р.А. О сценической речи // Филол. науки. — 1974. — № 6. — С. 3-15.
4. Винокур Г.О. «Горе от ума» как памятник русской художественной речи // Уч. зап. — М.: Моск. гос. ун-т. Труды каф. рус. яз. — Вып. 128.— Кн. 1. — 1948. — С. 35-69.
5. Гельгардт Р.Р. Рассуждение о диалогах и монологах: (К общей теории высказываний) // Сб. докл. и сообщ. — Калинин: Лингвистическое общество Калининск. гос. пед. ин-та. — 1971. — Вып. 1. — С. 29-154.
6. Зоненашвили Д.С. Диалог в драме и диалог в прозе: Дис. ... канд. филол. наук. — М.: МГПИИЯ им. М.Тореза, 1980. — 181 с.
7. Никонова В.Г. Роль узуальной фразеологической конфигурации в организации диалогической речи // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. — Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ. — Вип. 2. — 1997. — С. 124-132.
8. Никонова В.Г. Типы диалога в трагедиях Шекспира // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. — Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ. — Вип. 2. — 1997. — С. 132-139.
9. Полицук Г.Г., Сиротинина О.Б. Разговорная речь и художественный диалог // Лингвистика и поэтика / АН СССР, Ин-т рус. яз. — М.: Наука, 1979. — С. 188-200.
10. Теплицкая Н.И. Некоторые проблемы диалогического текста: Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1974. — 253 с.
11. Ундерко Л. Некоторые структурно-композиционные формы диалога в пьесах Шекспира: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1974. — 29 с.
12. Хализев В.Е. Монолог и диалог в драме // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — М., 1981. — Т. 40. — № 6. — С. 521-531.
13. Холодович А.А. О типологии речи // Историко-филологические исследования: Сб. статей к 75-летию акад. Н.И.Конрада. — М.: Изд-во Наука, главная редакция восточной литературы, 1967. — С. 202-208.
14. Чумаков Г.М. Монолог и диалог // Науч. зап. — Сер. ист.-филол. — Славянск: Славянск. гос. пед. ин-т, 1957. — Т. 2. — Вып. 2. — С. 141-168.

Джерела ілюстративного матеріалу:

The Complete Works of William Shakespeare / by Richard Grant White. — In twelve volumes. — New York: The University Society, 1899. — Hamlet. Vol. V. — Othello. Vol. V. — Julius Caesar. Vol. X. — Romeo and Juliet. Vol. X.

АРХИТЕКТОНИКО-РЕЧЕВЫЕ ФОРМЫ В ДРАМАХ ШЕКСПИРА**Вера Никонова***Днепропетровский университет экономики и права*

В статье рассматриваются диалоги и монологи в драмах Шекспира, их типы, структурно-синтаксическая и коммуникативно-семантическая организация. Как основной критерий при разграничении диалога и монолога принимается признак коммуникативности. Архитектонико-речевые формы в драматических произведениях Шекспира являются специфическими по своей структуре (преимущество реплик монологического характера над диалогическими), содержанию (они являются средством как развития драматического действия, так и изображения характеров), и коммуникативной направленности (двухадресность и трехсубъектность речевого акта). Специфика сценической речи персонажей в драмах Шекспира (их многословность и откровенность) объясняются условностями жанра драмы и особенностями театра английского Возрождения.

Ключевые слова: текст драматического произведения, архитектурно-речевые формы, диалог, монолог.

DISCOURSE FORMS IN SHAKESPEARE'S PLAYS**Vira Nikonova***Dnipropetrovsk University of Economy and Law*

The dialogue and the monologue in Shakespeare's plays are studied in this article, the main criterion for their differentiation being their communicative value. The types of these forms, their structural, syntactic, semantic and communicative characteristics are discussed. Discourse forms in Shakespeare's plays are specific in their structure (monologue is predominant over dialogue), contents (they are the means of both dramatic action development and character depiction) and communicative value (they have two addressees and three subjects participating in a speech act). The specific features of speech of Shakespeare's dramatic characters (their eloquence and frankness) are explained by the demands of drama and peculiarities of the English Renaissance theatre.

Key words: drama text, speech forms, dialogue, monologue.

Стаття надійшла до редколегії
15.12.2008 р.

Статтю прийнято до друку
24.03.2009 р.